

ANT en de performatieve productie van sociale kennis

Sociologische beschrijving als interventie

*Gert Meyers*¹ & Ine Van Hoyweghen¹*

Samenvatting

Er wordt vaak gesteld dat sociologen en sociale wetenschappers een ‘maatschappelijke verantwoordelijkheid’ hebben. De sociale wetenschappen kunnen de samenleving een geweten schoppen door haar een spiegel voor te houden. Het tonen van een stand van zaken kan politici en beleidsmakers aanzetten om actie te ondernemen. De sociologische verbeeldingskracht appelleert dan ook door ongemakkelijke waarheden te presenteren. De beschrijving van de sociale werkelijkheid kan een beleidsinterventie voorbereiden. In dit artikel beargumenteren we dat deze verbeeldingskracht echter verbreed kan worden wanneer de sociologie zich onderwerpt aan zelfonderzoek. Sociologisch onderzoek is in staat om de realiteit te veranderen, niet enkel om deze verandering uit te besteden aan die maatschappelijke instituties die macht uitoefenen. De sociologische beschrijving is zelf een interventie. Aan de hand van drie voorbeelden tonen we wat het betekent dat de productie van sociale kennis performatief is: De European Social Survey (ESS) brengt de Europese burger in beeld, de Big Data-infrastructuur daagt praktijken in de verzekeringsmarkt uit, en een controverse over de ‘Doe De Stemtest 2014’ verheldert dat inclusiecriteria nooit neutraal (kunnen) zijn.

Kernwoorden

Actor-Netwerk Theorie, performativiteit, productie van sociale kennis, wetenschappelijke verantwoordelijkheid

* gert.meyers@soc.kuleuven.be

¹ Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSO), KU Leuven

Inleiding

Er wordt vaak gesteld dat sociologen en sociale wetenschappers een ‘maatschappelijke verantwoordelijkheid’ hebben. De sociale wetenschappen een samenleving een geweten schoppen door haar een spiegel voor te houden. Het tonen van een stand van zaken kan politici en beleidsmakers aanzetten om actie te ondernemen. De socioloog kan daarbij *slechts* vaststellen wat het geval is; hij heeft echter geen mogelijkheid om in te grijpen, al kan het poneren van een vaststelling wel een politiek of maatschappelijk debat op gang trekken. De sociologische verbeeldingskracht appelleert dan ook door ongemakkelijke waarheden te presenteren (Elias, 1971; Mills, 1959). In dit artikel beargumenteren we dat deze verbeeldingskracht echter verbreed kan worden wanneer de sociologie zich onderwerpt aan zelfonderzoek: sociologen hebben een te comfortabel beeld over wat ze zelf doen en onderzoeken. Sociologisch onderzoek is in staat om de realiteit te veranderen, niet enkel om deze verandering uit te besteden aan die maatschappelijke instituties die macht uitoefenen. Sociologische beschrijving is zelf al een interventie.

Deze stellingname is gebaseerd op enkele aspecten van Actor-Netwerk Theorie (ANT), een sociologische stroming die doorheen de afgelopen dertig jaar ontwikkeld werd door auteurs zoals Bruno Latour (1988, 1991, 2005), John Law (1992, 2004) en Michel Callon (1986a, 1986b, 1998). In dit artikel laten we zien hoe een andere opvatting over ‘het sociale’ gevolgen heeft voor de manier waarop de productie van sociale kennis onderzocht kan worden. ANT pleit voor een herdefinitie van ‘het sociale’ door aandacht te vestigen op netwerken die bestaan uit heterogene materialen en die hun eigenschappen danken aan de verbindingen die ze aangaan. Dit doen ze om een tegengewicht te bieden aan de dominante benadering binnen de sociologie die ‘het sociale’ als een eigenstandige realiteit met inherente eigenschappen beschouwt. Deze herdefinitie van ‘het sociale’ laat toe om kennisproductie op een uitdagende wijze te thematiseren, namelijk als een praktijk die meer doet dan *louter* observeren: de productie van kennis is performatief. Dit wil zeggen dat het produceren van kennis het object van kennis ook mee *realiseert*. Dit alles geldt ook en bovenal voor de productie van sociale kennis.

In het eerste deel van dit artikel zullen we aanduiden hoe wetenschappelijke kennis doorgaans wordt gethematiseerd binnen de klassieke kennissociologie en de Traditionele Aanpak van Sociale Kennis (kortweg, TASK¹). In het tweede deel gaan we na op welke wijze de kennissociologie van ANT hier een uitdagend antwoord op kan bieden: de productie van (sociale) kennis is performatief. Met behulp van enkele voorbeelden geven we vervolgens aan wat het betekent dat sociale kennis de werkelijkheid die ze onderzoekt mee vormgeeft: publiek opinieonderzoek maakt een specifieke publieke opinie; de manier waarop sociologische fenomenen gemeten worden bepaalt mede welke waarheid specifiek ontplooid wordt (en welke – voorlopig – niet); en het al dan niet opnemen van een politieke partij in een kieswijzer geeft de gepercipieerde keuzemogelijkheden bij een stembusslag mee vorm. De representatie van de maatschappij die door de socioloog wordt geproduceerd, heeft een grotere kracht dan enkel te tonen wat reeds aanwezig is.

De realistische opvatting van ‘het sociale’: representatie als haalbaar doel

Om beter te begrijpen waartegen ANT reageert en welke visie op ‘het sociale’ ze wenst te herdefiniëren, geven we in dit deel aan welke opvattingen sociologen doorgaans hebben over hun onderzoeksobject – ‘het sociale’ – en op welke wijze ze dit denken te benaderen. ANT bekritiseert de klassieke sociologie omdat ‘het sociale’ doorgaans onderzocht wordt als een eigenstandige realiteit² (Latour, 2005, p. 4; Law & Urry, 2003, p. 3). Latour (2005) noemt de sociologie zoals ze doorgaans bedreven wordt een ‘sociologie van het sociale’. ‘Het sociale’ is voor de sociologie van het sociale een verzamelnaam van allerhande macrostructuren die fungeren als superscripts die onze (sociale) handelingen en (sociale) opvattingen bepalen. Deze macrostructuren geven een ‘existentiële basis’ (Merton, 1968a, p. 516) aan deze fenomenen.³

De ‘sociologie van het sociale’ gaat er met andere woorden vanuit dat ‘het sociale’ een homogene realiteit is die een verklarende kracht heeft, eerder dan dat het een resultaat is dat verklaard hoort te worden. Latour (2005, 2012; Latour *et al.*, 2012) bekritiseert aan de hand van bovenstaande typering de durkheimiaanse veronderstelling dat ‘het sociale’ voorafgaat aan individuele menselijke handelingen die een gevolg zijn van een sociale structuur.

In hetzelfde licht typeert John Law (2004) de sociologie van het sociale als een realisme dat dominant is in de sociale wetenschappen.⁴ Dit realisme gaat ervan uit dat er een observeerbare (sociale) werkelijkheid bestaat die onafhankelijk is van observaties van deze werkelijkheid. Wanneer de (sociale) werkelijkheid gedacht wordt zoals in de realistische kennisopvatting, dan bestaat de taak van wetenschappers erin om te ontdekken hoe de werkelijkheid in elkaar zit en om de externe duidelijk afbakenbare werkelijkheid te beschrijven. De methoden die hiervoor gebruikt worden, zijn neutraal en moeten beoordeeld worden aan de hand van technische criteria die aangeven in welke mate er een overeenstemming verkregen wordt tussen de werkelijkheid en de kennis over de werkelijkheid (King, Keohane & Verba, 1994; Law & Urry, 2003). Er wordt bediscussieerd hoe men een dergelijke objectiviteit kan bereiken in de (sociale) wetenschappen (Jasanoff, 2011). Binnen het realisme is dit een praktisch-technische discussie. Doorgaans roept men de concepten geldigheid en betrouwbaarheid in om die neutrale objectiviteit te verzekeren (Camic, Gross & Lamont, 2011, p. 4).

Naast deze methodologische neutraliteit gaat de klassieke sociologie er ook vanuit dat er een fundamentele equivalentie te vinden is tussen de werkelijkheid en de manier waarop ze wordt voorgesteld (King, Keohane & Verba, 1994). Aangezien de sociale wetenschappen in staat zijn om ‘louter’ te observeren, zijn de geobserveerde gegevens de *representatie* van de werkelijkheid. Met representatie wordt hier bedoeld op het feit dat het (statistische, formele) model de onderzochte werkelijkheid op een equivalente wijze opnieuw aanwezig stelt (King, Keohane & Verba, 1994).

Deze opvattingen zijn ook aanwezig in de traditionele kennissociologie, TASK. Robert Merton wordt gezien als de ‘stichter’ van de kennissociologie (Camic, Gross & Lamont, 2011). Hij zoekt enerzijds naar de wijze waarop de productie van kennis zich bevindt in

een ‘sociale structuur’ (Merton, 1968a). Deze context geeft een ‘existentiële basis’ aan deze fenomenen. Anderzijds onderkent Merton (1968b) ook het ethos van wetenschap. Er wordt door wetenschappers gestreefd naar een zo zuiver mogelijke vorm van kennis.

Camic, Gross & Lamont (2011) typeren TASK als een ideeëngeschiedenis die voornamelijk focust op de sociale oorsprong van de ideeën van individuele denkers. Hierbij hebben kennissociologen enerzijds een te beperkte opvatting van wat wetenschappers doen – TASK kan zich wetenschappers enkel al lezend, denken of schrijvend inbeelden – maar anderzijds een te massief beeld van de sociale factoren die kennis determineert. TASK heeft dus enkele realistische opvattingen die gelijklopen met de ‘sociologie van het sociale’. Wanneer een kennissociologie fundamentele assumpties deelt met de sociologie van het sociale, is ze volgens ons niet in staat grondig te onderzoeken waartoe sociologische kennis(productie) in staat is. Ze deelt immers eenzelfde blinde vlek.

ANT en de performatieve productie van (sociale) kennis

Tegen deze achtergrond willen we het perspectief van ANT aangrijpen als alternatief dat het mogelijk maakt om de productie van sociale kennis te onderzoeken als een geheel van praktijken dat datgene wat onderzocht wordt, co-produceert.⁵ Een vruchtbare en reflexieve kennissociologie die wil onderzoeken waartoe de sociologie in staat is, kan volgens ANT immers niet vertrekken vanuit een perspectief dat gelijkloopt met de ‘sociologie van het sociale’, omdat ze te kampen heeft met dezelfde blinde vlek: ze kan niet verder kijken dan ‘already-made-science’, het gepresenteerde eindproduct. Enkele veronderstellingen binnen ANT laten toe om ‘anders’ naar ‘het sociale’ te kijken, namelijk als netwerken van heterogene praktijken. Daarom wordt een ‘turn to practice’ voorgesteld om de performatieve productie van (sociale) kennis beter te onderzoeken (Camic, Gross & Lamont, 2011; Latour, 1987). Door de diverse praktijken, die nodig zijn om kennis te produceren, onder de loep te nemen, wordt duidelijk dat de representatie die wetenschappers nastreven gemedieerd is én dat deze mediators bijdragen tot het tot/in stand houden van het onderzoeksobject (Latour, 2005). Deze aandachtspunten kennen geen plaats binnen TASK.

De basisveronderstellingen van ANT verschillen op minstens twee punten van de realistische assumpties van de ‘sociologie van het sociale’. Allereerst is ‘het sociale’ voor ANT geen homogeen, ‘monolithisch blok’, maar een associatie van heterogene materialen/actoren. De sociale, geassocieerde, werkelijkheid bestaat uit meer dan enkel menselijke actoren (Latour, 1991). De pen waarmee aantekeningen gemaakt worden, de stoel waarop we zitten, de telefoon waarmee we bellen, enzovoort – de ‘enzovoort’ maakt hier duidelijk dat er nog veel meer *als vanzelfsprekend* in het spel is (Verbeek, 2000) – zijn allemaal actoren in hetzelfde netwerk (Callon & Law, 1997, p. 177, MacKenzie & Hardie, 2009). Ook (de productie van) kennis is onderhevig aan deze heterogeniteit. Bij wetenschappelijke observaties zijn diverse (meet)instrumenten betrokken die een belangrijke rol hebben voor de observaties. Callon (1986a) beschrijft bijvoorbeeld hoe, om sint-

jacobsschelpen te onderzoeken, een boei in de zee geplaatst werd waaraan de schelpen zich konden hechten. Deze boei werd door netten afgeschermd opdat de testomgeving niet verstoord werd. Netwerken zijn bovendien heterogeen, omdat maatschappelijke subsystemen geen zuivere ‘domeinen’ zijn (Latour, 2012): wetenschap is niet enkel wetenschappelijk maar ook economisch, politiek, cultureel, enzovoorts. Ten tweede kan ‘het sociale’ niet aangewend worden als onafhankelijke, voorafgaande realiteit die een verklarende kracht heeft op zij die deel uitmaken van het sociale/de maatschappij:

“Since the settlement of a controversy is the *cause* of Society’s stability, we cannot use Society to explain how and why a controversy has been settled. We should consider symmetrically the efforts to enroll human and non-human resources” (Latour, 1987, p. 258).

Voor ANT is ‘het sociale’ wat verklaard moet worden (‘explanandum’ – als iets ‘in the making’) en dus zeker niet de ‘deus ex machina’ die als eigenstandig aggregaat een verklarende kracht heeft (‘explanans’). De kracht van bijvoorbeeld ‘gender’ – als conceptuele opvolger van ‘seks’ – moet verklaard worden en niet gebruikt worden als verklarende kracht (cf. Butler, 1990).

Deze opvattingen over waaruit ‘het sociale’ bestaat voor ANT kunnen we nu aangrijpen om uit te werken op welke wijze dit implicaties heeft voor het onderzoeken van (sociale) kennis. TASK heeft voornamelijk aandacht voor ideeën van individuele wetenschappers. Camic, Gross & Lamont (2011) menen dat TASK een te beperkte opvatting heeft over wat sociale wetenschappers doen. Het lijkt alsof sociale wetenschappers enkel lezen, denken en schrijven. ANT stelt echter dat we de ‘black box’ van ‘science already made’ moeten openen en aandacht moeten verlenen aan ‘science in the making’ (Latour, 1987) door wetenschap als een ‘praktijk’ te zien. In het proces van (sociale) kennisproductie zijn de betrokken actoren heterogeen: onderzoekstopics komen tot stand in vergaderzalen, theoretische kaders worden opgebouwd in een leeszetel en achter een computerscherm, interview(st)ers worden opgeleid in een klaslokaal, deze gaan met geprinte survey-formulieren de straat op en de daar gegenereerde data worden in kantoren geanalyseerd. We kunnen nog even doorgaan met het opsommen van ‘wetenschappelijke’ praktijken. Ook ‘niet-wetenschappelijke’ praktijken dragen bij tot de productie van kennis en technologie. Zo wordt er veelvuldig gebruik gemaakt van de koffie die uit het gedeelde koffiezetapparaat voortkomt.⁶ Al deze menselijke en niet-menselijke actoren zijn met andere woorden betrokken bij het aan wetenschap doen. De vele betrokken actoren construeren, vanuit diverse overwegingen, samen kennis.

In dit verhaal wordt duidelijk dat de afstand die verondersteld wordt tussen de observator (de wetenschapper) en de externe geobserveerde werkelijkheid (‘het sociale’) minder vanzelfsprekend is dan verondersteld wordt door de ‘sociologie van het sociale’. Er is een betrokkenheid van al deze elementen in een netwerk of in wat ANT een socio-technisch *agencement*⁷ noemt.

Dat het geobserveerde en de observator zo met elkaar betrokken zijn, draagt bij tot de stelling van ANT dat de productie van kennis performatief is. De productie van kennis realiseert mee het object van kennis. Dat er veel actoren betrokken zijn en dat de

kennisproductie sterk afhankelijk is van de context waarbinnen deze kennis tot stand komt, is geen beperking maar een noodzakelijkheid die de kennis niet minder waar maakt (Latour, 1999).⁸ Wetenschappers staan dus in voortdurend contact met andere, heterogene actoren. Wanneer we hierop focussen, wordt het onhoudbaar om enkel te focussen op de ideeën van individuele wetenschappers. De heterogene samenstelling van *agencements* moet onder de loep genomen worden. Hierdoor wordt duidelijk dat er meer gedaan wordt dan ‘slechts’ observeren. De werkelijkheid die onderzocht wordt, wordt ook mede tot bestaan gebracht door de onderzoekspraktijken. Dit is dan ook de betekenis van de stelling dat de productie van kennis performatief is. De productie van kennis realiseert mee het object van kennis.

De algemene opvattingen van ANT over ‘het sociale’ zijn dus ‘toe te passen’ op het domein van kennisproductie en hebben als voordeel de te specifieke focus van TASK uit te dagen. Zo wordt allereerst duidelijk dat een wetenschapper niet alleen staat en er dus niet louter gefocust moet worden op individuele ‘denkers’ en wetenschappers. Dit inzicht is uiteraard niet nieuw. Zo heeft Kuhn (1970) aandacht voor de rol van wetenschappelijke gemeenschappen tijdens een paradigmatische revolutie. ANT legt er echter de nadruk op dat wetenschappers niet alleen omgeven zijn door andere wetenschappers maar ook door objecten, instrumenten en andere actoren. De slagzin “we zijn niet alleen in de wereld” moet dus zeer breed opgevat worden (Latour, 1991). Ten tweede moet de eenzijdige focus op ‘ideeën’ verlaten worden om de aandacht te vestigen op de diverse heterogene praktijken die kennis mee produceren. Deze praktijken zijn echter niet neutraal/indifferent. Daarom moet, ten derde, het traditionele realistische representatiemodel van wetenschap verlaten worden. Er dient met andere woorden plaats geruimd worden voor een visie op wetenschap als *performatieve* praktijk (Law, 2004). Deze visie op wetenschap als performatieve praktijk kan ook de discussie over de rol van de sociale wetenschapper aanscherpen. De sociologische verbeeldingskracht bestaat dan niet enkel uit het voorhouden van een spiegel aan de maatschappij. Sociale kennis is ook in staat om de werkelijkheid die ze onderzoekt mee te produceren. Wat dit betekent, demonstreren we hieronder aan de hand van enkele voorbeelden waar sociaalwetenschappelijke praktijken een verschil (kunnen) maken.

Social knowledge in the making: over publiek opinieonderzoek, data-infrastructuren, en de ‘Doe de Stemtest 2014’

Het wetenschapssociologische perspectief van ANT heeft de laatste decennia een blik geworpen op diverse wetenschappelijke praktijken en hun performativiteit. Belangrijke studies werden gevoerd over de (eco)biologie (Callon, 1986a), chemie (Latour, 1987, 1988; Latour & Woolgar, 1979), fysica (Knorr Cetina, 1999), levenswetenschappen (Mol, 1995, 2002) en de economie (Callon, 1998; MacKenzie, 2006; MacKenzie & Hardie, 2009). In wat volgt, presenteren we enkele voorbeelden van *social knowledge in the making* (Camic, Gross & Lamont, 2011; Igo, 2011). Eerst staan we stil bij het publiek opinieonderzoek: de publieke opinie wordt door dit soort onderzoek mede tot

stand gebracht. Vervolgens hebben we aandacht voor de performativiteit van wat we ‘een data-infrastructuur’ noemen. De manier waarop data tot stand komen, bakent de werkelijkheid die onderzocht wordt af, en co-produceert deze. Tot slot staan we nog even stil bij de recente controverse over de ‘kieswijzer’ in België. Het blijft interessant om kennisproductie buiten academische middens onder de loep te nemen in een maatschappij die zichzelf graag omschrijft als kennismaatschappij. Deze voorbeelden geven goed aan waartoe de productie van sociale kennis in staat is. Hierbij doen we geen uitspraken over de waarheid van desbetreffende onderzoeken maar pogen we na te gaan hoe de claims van de onderzoeken waar gemaakt worden.

Publiek opinieonderzoek: ‘Seeing like’ the European Social Survey

De European Social Survey (ESS) is een initiatief van de European Science Foundation en werd een eerste keer afgenomen in 2002. Sindsdien werden al zes tweejaarlijkse dataverzamelingen rondes georganiseerd waarin gepeild werd naar onder andere (opvattingen over) burgerschap, politiek vertrouwen en sociale uitsluiting. Het is een Europees initiatief maar de financiering moet verzekerd worden door de deelnemende landen. Daarom zijn niet alle Europese landen (even vaak) bevroegd. Daarnaast kregen Rusland en Turkije ook de kans om deel te nemen. Dit maakt dat de *European Social Survey* een Europa oproept dat enigszins ‘aberrant’ genoemd kan worden en verschilt per dataverzamelingsronde (zie figuur 1). Toch spreekt de ESS telkens *namens* Europa. Naar aanleiding van het tienjarig bestaan van ESS werd een brochure uitgebracht (Tirry *et al.*, 2014). Reeds zes dataverzamelingen rondes lang worden enkele doelen nagestreefd. De eerste twee doelen luiden als volgt:

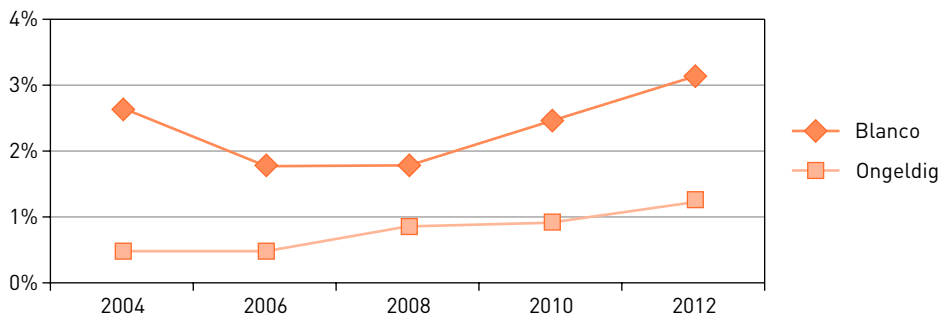
“het in kaart brengen van stabiliteit en verandering in de sociale structuur, levensomstandigheden en houdingen in Europa en het interpreteren van Europa’s wijzigende sociale, politieke en ethische weefsel.

Het introduceren van betrouwbare indicatoren van nationale vooruitgang gebaseerd op de inzichten en opinies van burgers met betrekking tot sleutelaspecten van de maatschappij waarin ze leven” (Tirry *et al.*, 2014, p. 2).

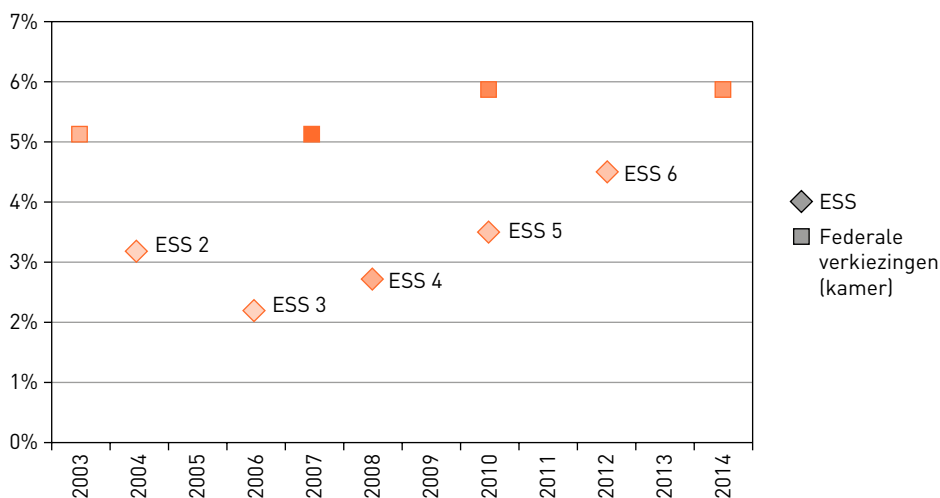
ESS-participatie
ronde 1 tot en met 6

6 rondes		5 rondes		4 rondes		3 rondes		2 rondes		1 ronde	
België	Noorwegen	Estland	Bulgarije	Italië	IJsland	Albanië					
Denemarken	Polen	Oekraïne	Cyprus	Litouwen	Kroatië	Kosovo					
Duitsland	Portugal	Oostenrijk	Griekenland		Letland						
Finland	Slovenië	Slovakije	Israël		Luxemburg						
Frankrijk	Spanje	Tsjechië	Rusland		Roemenië						
Hongarije	V. koninkrijk				Turkije						
Ierland	Zweden										
Nederland	Zwitserland										

Figuur 1. (Tirry *et al.*, 2014, p. 5).

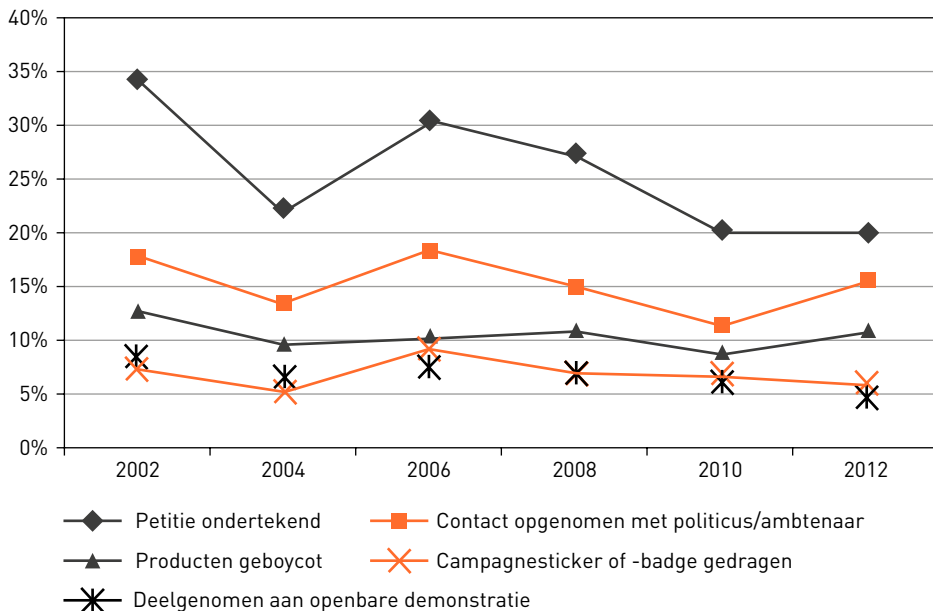
Figuur 2. (Tirry *et al.*, 2014, p. 10).

Figuur 3. (Tirry *et al.*, 2014, p. 11).

De eerste doelstelling maakt duidelijk dat ESS deel is van de realistische 'sociologie van het sociale'. ESS wil namelijk het sociale 'in kaart brengen'. ESS heeft echter ook, door de goede reputatie die is opgebouwd, de sleutels in handen om te bepalen wat de 'sleutelaspecten' zijn van de maatschappij waarin Europese burgers leven. De ESS kent elf vaste modules die steeds – op dezelfde wijze – bevroegd worden. Daarnaast zijn er roterende modules (twee per tweejaarlijkse dataverzamelingsronde). Er wordt veel belang gehecht aan 'burgerschap, politiek en democratie' door de ESS. 'Interesse in politiek' wordt bevroegd als indicator voor minimale politiek betrokkenheid. Deelnemen aan verkiezingen wordt gezien als belangrijkste vorm van politieke participatie. Omdat er in België een opkomstplicht geldt, wordt ongeldig of blanco stemmen gezien als een manier om afstand te nemen van het politieke proces (zie figuur 2). Bovendien wordt er gewezen op de onderrapportage van ongeldig en blanco stemmen (zie figuur 3). Naast de opkomst bij verkiezingen wordt ook nagegaan hoe vaak burgers op

andere manieren politiek participeren (zie figuur 4). Dit manoeuvre, dat gevisualiseerd wordt in de hier opgenomen figuren, wijst op het werk dat nodig is om verschillende landen vergelijkbaar met elkaar te maken (Espeland & Stevens, 1998).

Figuur 4. (Tirry *et al.*, 2014, p. 12).

Voor ESS is het ook belangrijk om te zoeken naar beweegredenen die de mate van politiek participatie kunnen verklaren. De opinie over het belang van vrije en eerlijke verkiezingen, gedifferentieerde politieke partijprogramma's en kritische oppositie wordt daarom bevestigd. We bemerken hier dat Europeanen door de ESS als politieke burgers worden benaderd. Tegelijkertijd worden ze op die manier ook als politieke burgers 'gemaakt'. Doordat het hier een Europees onderzoek betreft, kunnen de 'nationale burgers' met elkaar vergeleken worden en ontstaat er iets als 'een Europese Burger'. Naast een economische integratie streeft de EU ook een politieke unie na. Vanuit deze optiek wordt door de ESS verder nagegaan welke opvattingen deze Europese burgers hebben over de betrouwbaarheid van (inter)nationale instellingen, welke houding ze hebben tegenover immigratie en hoe het gesteld is met hun welzijn (Tirry *et al.*, 2014).

Sociale wetenschappers die onderzoek doen naar 'de publieke opinie' over bepaalde thema's zoeken met andere woorden steeds naar technieken om die publieke opinie in kaart te brengen en te meten. Ze gaan ervan uit dat die publieke opinie reeds bestaat (Law, 2009) en dat de taak van sociologen het 'ontdekken' van die publieke opinie is. Sarah Igo (2007, 2011) heeft in haar historisch-sociologisch onderzoek veel aandacht voor de manier waarop de bevolking van de Verenigde Staten van Amerika tijdens het interbellum van de twintigste eeuw overtuigd werd van het belang van publieke opinie-

en surveyonderzoek, en hoe men ook bereid werd om bij te dragen aan de onderzoeken van bijvoorbeeld Gallup & Roper, Kinsey en het echtpaar Lynd. Surveyonderzoek is voor haar een ‘solicitous science’ (Igo, 2011): iedereen moet overtuigd worden van het belang van het gevoerde onderzoek, iedereen moet het gevoel hebben er een belang in te hebben en aanvoelen wat er op het spel staat. Dit geldt echter ook voor zij die niet opgenomen worden in de steekproef. Oorspronkelijk was er heel wat weerstand tegen de methode van ‘representatieve samples’ omdat zij die niet opgenomen werden in de steekproef, het gevoel hadden dat ze niet gehoord werden (Igo, 2007, pp. 163-68). De publieke opinie wacht met andere woorden niet zomaar om ‘onthuld’ te worden. Ze komt maar tot stand na een heel proces van praktijken en de manier waarop ze tot stand komt is bepalend voor de vorm die ze ten slotte aanneemt.

Bovendien is de publieke opinie voor haar voortbestaan afhankelijk van verder onderzoek naar diezelfde publieke opinie. Een heel socio-technisch *agencement* dient met andere woorden opgezet te worden om de publieke opinie te realiseren: “[P]ublic opinion is created by the procedures that are established to ‘discover’ it” (Osborne & Rose, 1999, p. 382). De tot stand gebrachte publieke opinie wordt op haar beurt vaak als referentiepunt gehanteerd om politieke, commerciële en alledaagse beslissingen te legitimeren. Zo zou een stijgende trend in het aantal ongeldige of blanco stemmen kunnen voorkomen als dwingende realiteit die de afschaffing van de opkomstplicht legitimeert. Ook kan, wanneer uit de Eurobarometer-surveys blijkt dat ‘de Europese consument’ dierenwelzijn ondersteunt, een beleid dat (voedsel)producenten verplicht het dierenwelzijn te verzekeren verdedigd worden door te refereren aan een gerealiseerde realiteit (Law, 2009). Bepalen *wat* te onderzoeken en *hoe* dit te doen, wordt daarmee (ook) een politieke keuze. Deze verantwoordelijkheid is echter verderreikend dan het onthullen van een stand van zaken die ook bestaat zonder de kennis die erover geproduceerd wordt. In eenzelfde ‘samenleving’ kunnen met andere woorden verschillende publieke opinies vastgesteld worden. Deze publieke opinies worden vergelijkbaar geacht door de idee dat eenzelfde samenleving onderzocht werd. Dit houdt echter niet in dat de publieke opinies waarvan sprake dezelfde zijn: de publieke opinie is een ‘multiple’ (Mol, 2002). Europeanen kunnen zowel consument als burger zijn en hen als dusdanig onderzoeken doet werkelijkheden ontstaan die verschillende (politieke) effecten kennen.

Data-infrastructuren in praktijk: De komst van Big Data

Sociologen verzamelen hun gegevens vaak door het afnemen van surveys bij een representatieve steekproef van de populatie. Deze wijze van gegevensverzameling is echter niet de enig mogelijke. De manier waarop data verzameld en verkregen worden bepaalt ook welke werkelijkheid precies gekend kan worden. Met dit voorbeeld willen we aantonen dat de maatschappij zoals we die ‘kennen’ en het type waarheidsuitspraken dat hierover geuit wordt maar mogelijk werd door de epistemologie van probabilistische causaliteit. Deze epistemologie kwam tot stand door wat Ian Hacking (1990) ‘the avalanche of printed numbers’ noemt. Doordat gedurende de negentiende eeuw

een nieuw soort data voorhanden kwam – namelijk data verzameld op structurele wijze en met het sociale als onderwerp – werd een andere kennis over ‘het sociale’ mogelijk en werd het mogelijk de bevolking te (re)presenteren als een populatie met een normaalverdeling (Porter, 1986). Meer nog: het volk *werd* een normaal verdeelde populatie door de observatie van sociale fenomenen als normaal verdeelde fenomenen (Igo, 2007, 2011).

In *The Taming of Chance* analyseert Ian Hacking (1990, zie ook Porter, 1986) op welke wijze deze probabilistische causaliteitsvisie tot stand kwam tijdens de negentiende eeuw. Aan het einde van de achttiende eeuw werd er over causaliteit op een zeer mechanische wijze gedacht. Aangezien kans behoorde tot de sfeer van het spel en gelinkt werd aan gokpartijen, was het niet mogelijk ‘kansen’ binnen te brengen in een wetenschappelijke discussie. Dat er sociale regelmatigheden bestaan, kon niet gedacht worden door de heersende, mechanische opvattingen over causaliteit. Dit veranderde echter op zeer korte tijd. Het openbaar maken van cijfers over de samenleving in het begin van de negentiende eeuw, de zogenaamde ‘printed numbers’, luidde een andere wijze in om na te denken over causaliteit. De regelmatigheden aanwezig in de cijfers over de maatschappij vereisten een andere vorm van causaliteit dan de mechanische. De aanvaarding van probabilistische causaliteit werd maar mogelijk door het verzamelen van data en door de wijze waarop de data verzameld werden: door natiestaten werden bepaalde gegevens die de sterkte van een staat moesten aanduiden (leeftijd, beroep, geslacht, ... van de onderdanen) verzameld op een gestructureerde wijze (Bannister, 2003; Berthelot, 1991; Porter, 1986, 2003; Yeo, 2003). Dit leidde onder andere tot sterftetabellen die het verzekeringsmechanisme verder mogelijk maakten.⁹

De probabilistische causaliteit die mogelijk werd door de ‘printed numbers’ kende daarbij enkele epistemologische regels. De statistiek die ontwikkeld werd doorheen de negentiende eeuw kan de statistiek van het gemiddelde en de normale verdeling genoemd worden. De Gauss-curve geeft aan hoe de populatie verdeeld is rond het gemiddelde. Het gemiddelde, op abstracte wijze verpersoonlijkt in Quetelets *l’homme moyen*, fungeert hier als norm en de kenmerken van elk individu kunnen beschreven worden als een ‘deviatie’ ten opzichte van dat gemiddelde die uitgedrukt wordt in standaardafwijkingen. Wanneer het verschil tussen iemands kenmerken en de kenmerken van ‘de gemiddelde mens’ te veel standaardafwijkingen bedraagt, *wordt* deze persoon ‘a-normaal’. Voorgaande beschouwingen maken duidelijk dat het verzamelen van data een noodzakelijke voorwaarde is voor het produceren van nieuwe kennis. De wijze waarop data verzameld en gepresenteerd worden is met andere woorden ook performatief: zonder ‘printed numbers’ geen probabilistische causaliteit.

De sociologie van het gemiddelde heeft vele maatschappelijke instituties van de 20e eeuw, waaronder de verzekeringssector (Ewald, 1986, 2012; Van Hoyweghen, 2007) en de wijze waarop problemen in het sociaal beleid aangekaart/aangepakt worden, mede vormgegeven. De sociologie van het gemiddelde met haar bijbehorende dataverzamelmethode is echter niet de finale data-infrastructuur. Een ander type van data kan ook een andere epistemologie met zich meebrengen en op die wijze performatieve gevolgen kennen (Bowker & Star, 2000; Kitchin 2014b; Lampland & Star, 2009).

Met de snelle ontwikkeling van computers wordt het sinds het begin van de 21e eeuw mogelijk om enorme hoeveelheden informatie op te slaan (Kitchin 2014b). De ‘genetische revolutie’ bijvoorbeeld werd hierdoor ontketend. Deze informatie, ook wel ‘Big Data’ genoemd, is echter waardeloos wanneer men geen gepaste manier vindt om deze informatie te lijf te gaan (Silver, 2012). Populaire literatuur (Mayer-Schönberger & Cukier, 2013) ziet de komst van Big data vaak als een grote wetenschappelijke vooruitgang die verschillende aspecten van het leven – denk aan de gezondheidszorg en verzekeringen – fundamenteel zullen veranderen. ‘Big Data’ is een veelgebruikte term die uitdagingen, kansen en/of bedreigingen zou inluiden voor de rol die deze nieuwe soort kennis inneemt in onze kennismaatschappij. De kennis die gegenereerd wordt aan de hand van Big Data is, zo wordt beweerd, kwalitatief anders.

In 2014 verscheen het eerste nummer van *Big Data & Society*. In het nieuwe tijdschrift wordt bediscussieerd of en in welke mate Big Data-technieken nuttig kunnen zijn, in welke mate ze de basis kunnen zijn voor waarheidsaanspraken, en wat Big Data nu ‘eigenlijk’ zijn. Robert Kitchin (2014a, 2014b) verdedigt dat nieuwe meetwijzen vaak nieuwe (sociaal)wetenschappelijke paradigma’s inluiden. De komst van Big Data gaat gepaard met enkele nieuwe epistemologische vereisten, net zoals de ‘avalanche of printed numbers’ een probabilistische causaliteit mogelijk maakte. We vergelijken enkele epistemologische kenmerken van Big Data met de statistiek van het gemiddelde. Allereerst komen Big Data op minder gestructureerde wijze tot stand. Big Data worden gegenereerd, vaak als bijproduct van een elektronisch-digitale toepassing. Dit verschilt van de sterk gestructureerde dataverzameling die nodig is voor een klassieke statistische analyse (Kitchin, 2014b). Deze (on)gestructureerdheid maakt dat men op een andere manier betekenis moet extraheren uit de ruwe data. Zo is Big Data-kennis niet meer gecentreerd rond de verhouding tot het aggregaat (d.i. het gemiddelde met normaalverdeling). Elke gegenereerde databundel is singulier als een profiel dat zich verhoudt tot andere singuliere dataprofielen (Ewald, 2012). In Big Data is de correlatie tussen singuliere elementen van tel en niet de verhouding van particuliere elementen tot de normale verdeling van de populatie (Kitchin, 2014a). Bovendien wordt bepleit dat het aantonen van correlatie voldoende is binnen een Big Data-omgeving. Waar de statistiek van het gemiddelde op zoek gaat naar causaliteit (correlatie die niet toevallig of non-sensicaal is), bepleit men dat de verklarende kracht van Big Data-correlaties zo groot is dat er geen verwijzing naar een causaal mechanisme nodig is.

Dat de komst van Big Data performatieve gevolgen zal kennen, lijdt dan ook geen twijfel. Er wordt verwacht dat Big Data een nieuwe epistemologie met zich meebrengen, samen met innovaties in de gezondheidszorg en nieuwe verzekeringsproducten, die op hun beurt inbreuken op de privacy zouden impliceren of bepaalde groepen discrimineren (Ewald, 2012; Lupton, 2014; Morozov, 2013). Wanneer een nieuwe data-infrastructuur een stevig verankerde institutie als het verzekeringsmechanisme zou kunnen destabiliseren, wordt duidelijk dat de wijze waarop data verzameld worden verregaande politieke gevolgen kent. Wanneer het verzekeringsmechanisme, dat gebaseerd is op het verzamelen van risico’s en leidt tot solidariteit (Lehtonen & Liukko, 2011, 2015), onhoudbaar wordt door Big Data, dan is ook de solidariteit die eruit voortkomt in gevaar.

Wanneer deze studies echter vertrekken vanuit een duidelijk beeld van wat ‘Big Data’ is, lopen ze het gevaar om te makkelijk hun hypothesen over Big Data te bevestigen. ANT kan door haar opvattingen over kennis als praktijk en haar herdenken van het sociale als heterogene associaties, de epistemologische uitdagingen die Big Data met zich meebrengen traceren en bestuderen op welke wijze een nieuwe structuur van data nieuwe kennispraktijken met zich meebrengt en performatief blijkt (Leonelli, 2014). De data-infrastructuur en haar epistemologische vereisten moeten met andere woorden steeds onderzocht worden ‘in the making’.

Sociologie ‘at large’: de ‘Doe de Stemtest 2014’

Het laatste voorbeeld betreft een Belgische ‘kieswijzer’ waarbij sociale kennis opnieuw een belangrijke rol speelt. We gebruiken dit voorbeeld verder om aan te geven dat studies die sociale kennis onder de loep nemen zich niet moeten beperken tot de academische productie van sociale kennis (Breslau, 2011; Callon, 1998; Igo, 2011).¹⁰ Kieswijzers zijn in België al een tiental jaar in omloop. Deze instrumenten zijn zeer populair: zo namen ongeveer één miljoen Vlamingen deel aan ‘Doe de Stemtest’ in 2009 (Vlaams Parlement, 2014). Vaak verschijnen deze testen op online nieuwsplatforms en is het mogelijk in enkele *clicks* na te gaan bij welke partij, politicus of bekende Vlaming je politieke voorkeur het best past. In België werden de regionale, federale en Europese verkiezingen samen georganiseerd op 25 mei 2014. In de aanloop naar deze verkiezingen werd de ‘Stem van Vlaanderen’ zonder veel (web)storingen opgestart door de commerciële tv-zender VTM.¹¹ De ‘Doe de Stemtest 2014’ werd echter het onderwerp van een controverse over de in- of exclusie van bepaalde politieke partijen naar aanleiding van het niet weerhouden van de PVDA+ in de ‘Doe de Stemtest 2014’. Deze controverse maakt op mooie wijze duidelijk welke (politieke) keuzes vervat zitten in een instrument dat neutraliteit vooropstelt en potentiële kiezers slechts hulp wil bieden bij het keuzeprocess.

De ‘Doe de Stemtest 2014’ was een samenwerking tussen de nationale omroepen VRT en RTBF, de kranten *De Standaard* en *La Libre Belgique*, en enkele Belgische politicologen. Verkiezingen zijn steeds een geliefd onderwerp geweest van sociale wetenschappers. Voor politicologen is dit evident, aangezien verkiezingen *één van de vele* mechanismen zijn waarop politieke legitimiteit verkregen wordt in een democratie. Verkiezingen (en de bijbehorende kiesintenties en politieke opvattingen) zijn echter ook relevant voor de bredere sociale wetenschappen. De Franse intellectueel Condorcet bijvoorbeeld besteedde een van de eerste studies binnen het domein van zijn ‘sociale mathematica’ aan regelmatigigheden van kiesuitslagen (Hacking, 1990), en veel hedendaagse communicatiewetenschappers wagen zich aan analyses van politieke communicatie. In de voorgenoemde gevallen pogen sociale wetenschappers correcte uitspraken te doen *over* een onderzoeksveld. In de controverse over het al dan niet opnemen van de PVDA+ meenden sommige sociale wetenschappers echter dat ze zich niet aan de spreekwoordelijke zijlijn konden houden.

Toen duidelijk werd dat de PVDA+ niet werd opgenomen in de ‘Doe de Stemtest 2014’ schreef een groep sociale wetenschappers een column in de Vlaamse krant *De Morgen* van 5 maart 2014. Hierin argumenteerden ze waarom de exclusie van de PVDA+ onverdedigbaar was: volgens hen ging het hier om een ‘ondemocratische keuze’ (Meuleman *et al.*, 2014). Allereerst gaven de columnisten aan dat de waarde van de ‘Doe de Stemtest’ niet ter discussie staat. Als ze juist aangewend wordt, kan de ‘Doe de Stemtest’ burgers de kans geven om na te gaan in hoeverre ze politieke meningen delen met politici: “In de stemtest wordt politiek niet als schaakspel tussen tv-persoonlijkheden neergezet maar mag het over programmapunten en ideologische posities gaan” (Meuleman *et al.*, 2014). De Stemtest kan dus emancipatorische kwaliteiten kennen volgens de auteurs. Bovendien is het een krachtig instrument. De Stemtest wordt vaak gehanteerd als bevestigingsmethode voor een vermoeden dat men reeds heeft. Wanneer een partij wordt uitgesloten van de Stemtest kan een vermoeden/intentie om te stemmen voor die partij niet meer bevestigd worden en kunnen de intenties afgelijnd worden naar de ideologische burens. Dit alles maakt dat de criteria om politieke partijen al dan niet op te nemen niet neutraal maar ook politiek zijn (Bowker & Star, 2000).

De columnisten waren dan ook verrast dat de PVDA+ niet was opgenomen in de ‘Doe de Stemtest 2014’. Ze deden de volgende mogelijke tegenargumenten af als ‘ongeldig’. Zo zou men kunnen zeggen dat de PVDA+ te klein was om opgenomen te worden. Dit was volgens de columnisten echter onjuist. Opiniepeilingen gaven aan dat de PVDA+ sterk was in bepaalde regio’s en het niet ondenkbaar was dat ze enkele verkozenen zou hebben na de verkiezingen. De opiniepeilingen naar kiesintenties hebben dus een realiteit – waar de PVDA+ relevant is – mede tot stand gebracht. De columnisten refereerden niet zozeer aan een opiniepeiling maar aan een politieke realiteit. Een politieke partij wordt op die manier “sociologisch relevant” gemaakt (Meuleman *et al.*, 2014). Bovendien werd de partij in een vorige editie van de Stemtest (2007) – toen de partij veel kleiner was – wél opgenomen. Een tweede reden die gegeven zou kunnen worden, zo stelden de columnisten, was dat de PVDA+ nog geen verkozenen had in het parlement. Dit zou de Stemtest echter “systeembevestigend en conservatief” maken (Meuleman *et al.*, 2014). Verkiezingen hebben volgens de columnisten niet als enige doel het evalueren van het beleid in de vorige legislatuur. Verkiezingen zouden moeten focussen op ideologische perspectieven. Daarom moeten opkomende partijen of stromingen niet genegeerd worden door de Stemtest, aldus de auteurs van het stuk in *De Morgen*.

De twee academici die betrokken waren bij het ontwikkelen van de Stemtest verdedigden op hun beurt de gebruikte criteria en toetsten deze af aan enkele voorwaarden: het gebruikte criterium moest “objectief, makkelijk waarneembaar, en duidelijk” zijn (Walgrave & Rihoux, 2014). Zij gebruikten daarbij echter een dubbel criterium: om opgenomen te worden moest de partij reeds verkozenen hebben en meestrijden voor zitjes in de drie parlementen (regionaal – federaal – Europees) in alle kiesarrondissementen. PVDA+ viel daarom af, omdat ze niet kon voldoen aan de eerste voorwaarde. De auteurs gaven aan dat het opnemen van PVDA+ in hun ogen arbitrair en niet-neutraal zou zijn omdat het onduidelijk werd waar de grens getrokken wordt. Het berustte met

andere woorden op een “buikgevoel” (Walgrave & Rihoux, 2014). Om dit punt kracht bij te zetten verwezen ze naar de aangekondigde klacht van CAP, een kleinere linkse partij, toen de PVDA wel en de CAP niet werd opgenomen in de Stemtest van 2007. Dat de PVDA toen wel werd opgenomen was een vergissing die werd rechtgezet door de criteria van 2014 die dus wel objectief en non-arbitrair waren, aldus Walgrave en Rihoux (2014).

Alle hier betrokken sociale wetenschappers onderschreven met andere woorden het belang van de kieswijzers en onderkenden de kracht ervan om ideologische vermoedens toe te wijzen aan politieke partijen. De columnisten hadden daarbij oog voor politieke keuzes die betrokken zijn in het bepalen van de inclusieprincipes die uitmaken welke politieke partijen opgenomen worden in een Stemtest en welke partijen genegeerd worden. De opstellers van de Stemtest verdedigden zich daarentegen met concepten als neutraliteit en objectiviteit om hun keuze te rechtvaardigen. Deze controverse maakt met andere woorden duidelijk dat er verschillende inclusieprincipes mogelijk zijn voor kieswijzers en dat elke concrete keuze gevolgen heeft voor de gepercipieerde keuzemogelijkheden bij een stembusgang. Dit maakt kieswijzers ook een gepolitiseerd instrument: technische inclusiecriteria zijn immers nooit neutraal (Bowker & Star, 2000). Van de wetenschappers achter de ‘Doe De Stemtest’ werd echter verwacht dat ze een neutraal en objectief instrument maakten dat niet ingegeven is door politieke motieven.

Conclusie: sociologische beschrijving als interventie

In dit artikel hebben we aangeduid dat de opvattingen van ANT over de geassocieerde werkelijkheid en hun stelling dat kennisproductie performatief is, interessant is om – reflexief – toe te passen op de productie van sociale kennis zelf. Dit deden we door eerst de klassieke opvattingen over sociale kennis te duiden. Deze laatste ‘sociologie van het sociale’ is realistisch. Dit houdt in dat ze ervan uit gaat dat er een (sociale) werkelijkheid bestaat met afgeleide kenmerken die onafhankelijk is van pogingen om haar te onderzoeken. De rol van de sociologie is dan om die werkelijkheid bloot te leggen en te ‘interpreteren’. De sociologische beschrijving kan in deze visie een voorbode zijn van een (beleids)interventie. Vervolgens presenteerden we hoe ANT voor enkele belangrijke veronderstellingen van de ‘sociologie van het sociale’ een alternatief biedt: het sociale is hier geen eigenstandige realiteit, maar een verbinding van heterogene actoren. Dit laat ons toe om wetenschap in het algemeen, en sociale wetenschappen in het bijzonder, te begrijpen als een verzameling van performatieve praktijken. De sociale kennispraktijken produceren de werkelijkheid die ze beschrijven dus mee en zijn op die manier al een interventie.

Wanneer sociale kennispraktijken als performatief gezien worden, dienen sociologen als producenten van sociale kennis ook rekening te houden met de mogelijke gevolgen van hun observaties. De wil om objectief te zijn en non-arbitraire criteria te hantieren, gaat gepaard met keuzes die gevolgen hebben voor de sociale werkelijkheid die

tot stand komt. Het al dan niet opnemen van een politieke partij in een Stemtest kan gevolgen hebben op de verkiezingsuitslag; het gebruik van andere databronnen doet een andere verhouding tussen deel en geheel ontstaan; een andere vraagvolgorde of -verwoording kan andere correlaties en *dus* een andere publieke opinie tot gevolg hebben. “There is an alternative”, al is natuurlijk nooit met zekerheid te bepalen welke maatschappij zou verkregen worden met voorgenoemde differenties. Wat belangrijk is, is dát een andere maatschappij mogelijk is door een ander sociaalwetenschappelijk onderzoek naar die maatschappij. Deze performativiteit is politiek aangezien ze betrekking heeft op wat mogelijk is. Een andere werkelijkheid kan wetenschappelijk beschreven worden; deze politiek is een ontologische politiek (Mol, 2002).

Aan de hand van enkele voorbeelden hebben we de performativiteit van publiek opinieonderzoek, specifieke data-infrastructuren, en de inclusiecriteria van een Stemtest aangeduid. De ‘sociologie van het sociale’ kan deze performativiteit – en daarmee het politieke karakter van sociale wetenschappen – niet denken omdat ze tevreden is met legitimerende concepten als geldigheid, betrouwbaarheid en objectiviteit vanuit een visie op wat ‘het sociale’ eigenlijk is. ANT is echter in staat om naast dit zelfbeeld van een afgeborstelde, niet-politieke sociologie, de sociologie ook te dwingen haar eigen praktijken in ogenschouw te nemen. De sociologie doet met andere woorden meer dan ‘slechts’ observeren wat de dynamieken zijn in een maatschappij; de sociologie is zelf een dynamische factor die de samenleving die ze onderzoekt *mee-maakt*. Door onderzoek te voeren naar een stand van zaken kan de sociologie niet enkel bepalen wat is, maar ook aanduiden wat kan. Wanneer de sociologie hier aandacht voor heeft, dan zal ze zichzelf ook in vraag moeten stellen en behoedzaam haar verantwoordelijkheid opnemen.

Noten

1. Het letterwoord TASK staat voor de ‘Traditional Approach to Social Knowledge’ (Camic, Gross & Lamont, 2011, p. 4). Vaak wordt R. K. Merton (1968a, 1968b) gezien als de peetvader van de traditionele kennisociologie (Law, 2009, p. 16-7; Camic, Gross & Lamont, 2011, p. 10).
2. Verschillende historische studies over de sociologie en de sociale wetenschappen (Bannister, 2003; Berthelot, 1991; Porter, 1986, 2003; Yeo 2003) geven aan dat de sociaalwetenschappelijke disciplines ontstonden in de negentiende eeuw samen met de moderne natiestaat waarbij maakbaarheid en sociale planning centraal stonden. Het bestuderen van sociale wetmatigheden kon beleid vormgeven. Hiermee stonden sociale wetenschappers dus zeker niet aan de zijlijn. Er werd echter, met de ontwikkeling van de sociale statistiek, gezocht naar manieren om een zo objectief en waarderingsvrij mogelijke weergave van de staat van de staat te presenteren. Statistiek is in deze zin de wetenschap van de staat (Foucault, 2004, p. 104). De verwetenschappelijking van de sociale wetenschappen is sterk gelieerd aan de sociale hervormingsagenda van de staat in de negentiende eeuw, maar neemt afstand van de meer speculatieve en minder ‘feitelijke’ sociale en politieke filosofie.
3. “La Société, l’État, le Marché, le Capitalisme, [sont] les seuls grands êtres qui tiennent, en fait, tout ce bazar. C’est qu’il faut vous rendre, ce sont les vraies substances qui assurent notre subsistance” (Latour, 2012, p. 388).

4. Ten eerste wordt er volgens het dominante realisme in de sociale wetenschappen verondersteld dat er een externe (sociale) werkelijkheid bestaat buiten ons. Bovendien gaat het sociale vooraf aan individuele handelingen en is het sociale onafhankelijk van individuele handelingen of de kennis die we over het sociale hebben. Ten vierde kent het sociale af te bakenen kenmerken en is het sociale, tot slot, singulier (Law, 2004, p. 24-5).
5. De basisveronderstellingen van ANT, die we hieronder kort bespreken, komen voort uit een *uitbreiding* van de manier waarop Science and Technology Studies (STS) wetenschap benader(d) en naar andere maatschappelijke (sub)domeinen. De weergave van de ANT is in dit deel dus in zekere zin anachronistisch. Deze aanpak maakt het ons wel makkelijker mogelijk om kort aan te duiden hoe men wetenschap als performatieve praktijk ziet binnen ANT.
6. Dat een koffiezetapparaat belangrijk is voor wetenschappers, wordt verder duidelijk aan de hand van het verhaal van de ontwikkeling van de eerste webcam. Een camera werd gericht op een koffiezetapparaat en de beelden ervan werden beschikbaar via het universitaire intranet, zodat wetenschappers van het University of Cambridge Computer Lab konden zien of er koffie beschikbaar was in de koffiekamer enkele gangen verderop (Stafford-Fraser, 2001).
7. Een *agencement* is een structuur met handelingsvermogen (agency), en is een samenvoegsel van agency en arrangement. Dit concept wordt gebruikt om aan te duiden dat het handelingsvermogen verdeeld is over verschillende, heterogene, actoren (Callon, 2007, p. 320). Deze Franse term, die door Callon wordt toegeschreven aan Deleuze en Guattari, wordt doorgaans niet vertaald. “First, this term renders perceptible the intimate link between ‘agencement’ and ‘agency,’ and second, it insists upon an active process of attunement that is never fixed once and for all. An agencement is a rapport of forces that makes some beings capable of making other beings capable, in a plurivocal manner, in such a way that the agencement resists being dismembered, resists clear-cut distribution” (Despret, 2013, p. 38).
8. ANT kan gezien worden als een ‘sociaal constructivistisch’. Deze stroming in de (wetenschaps) filosofie wordt echter onterecht ook beschouwd als relativistisch. ANT combineert een sociaal constructivisme met een sociaal realisme: “*Parce que c’est bien construit, c’est peut-être donc bien vrai*” (Latour, 2012, p. 163, cursivering in origineel).
9. Verzekeringssystemen bestaan al langer dan de negentiende eeuw. Deze kenden echter het probleem dat ze geen voldoende accurate inschattingen konden maken van de risico’s, waardoor het verzekeringsmechanisme niet ‘verzekerd’ kon worden (Hacking, 1990, pp. 47-54).
10. Callon (1998) bepleit om ‘economics at large’ te onderzoeken omdat economische kennis niet enkel werkzaam is in een maatschappelijk subdomein: economische kennis schept markten (mee). Op dezelfde wijze moet er aandacht besteed worden aan de wijze waarop sociologie ‘at large’ werkzaam is: sociologische kennis schept het sociale (mee).
11. <http://destemvanvlaanderen.vtm.be/>.

Bibliografie

- Bannister, R. C. (2003). Sociology. In T. M. Porter & D. Ross (Eds.), *The Cambridge History of Science. Volume 7: The Modern Social Sciences* (pp. 329-53). Cambridge: Cambridge University Press.
- Berthelot, J.-M. (1991). *La construction de la sociologie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Bowker, G. C. & Star, S. L. (2000). *Sorting Things Out. Classification and its Consequences*, Cambridge & London: The MIT Press.

- Breslau, D. (2011). What Do Market Designers Do When They Design Markets? Economists as Consultants to the Redesign of Wholesale Electricity Markets in the United States. In C. Camic, N. Gross & M. Lamont (Eds.), *Social Knowledge in the Making* (pp. 379-404). Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York & London: Routledge.
- Callon, M. (1986a). Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay. In J. Law (Ed.), *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* (pp. 196-223). London: Routledge.
- Callon, M. (1986b). The Sociology of an Actor-Network: The Case of the Electric Vehicle. In M. Callon, J. Law & A. Rip (Eds.), *Mapping the Dynamics of Science and Technology. Sociology of Science in the Real World* (pp. 19-34). London: The Macmillan Press LTD.
- Callon, M. (Ed.) (1998). *The Laws of the Markets*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Callon, M. & Law, J. (1997). After the Individual in Society: Lessons on Collectivity from Science, Technology and Society. *Canadian Journal of Sociology/Cahiers canadiens de sociologie*, 22(2), 165-82.
- Camic, C., Gross, N. & Lamont, M. (2011), Introduction. In C. Camic, N. Gross & M. Lamont (Eds.), *Social Knowledge in the Making* (pp. 1-40). Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Despret, V. (2013). From Secret Agents to Interagency. *History and Theory*. Theme Issue 52 (December 2013), 29-44.
- Elias, N. (1971). *Wat is sociologie?*. Utrecht: Spectrum.
- Espeland, W. N. & Stevens, M. L. (1998). Commensuration as a Social Process. *Annual Review of Sociology*, 24, 313-43.
- Ewald, F. (1986). *L'état providence*. Paris: B. Grasset.
- Ewald, F. (2012), *Assurance, prévention, prediction... dans l'univers du Big Data. Rapport pour l'institut Montparnasse*. Paris: Institut Montparnasse.
- Foucault, M. (2004). *Sécurité, Territoire, Population. Cours au Collège de France. 1977-1978*. Paris: Gallimard (Seuil).
- Hacking, I. (1990). *The Taming of Chance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Igo, S. (2007). *The Averaged American. Surveys, Citizens, and the Making of Mass Public*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Igo, S. (2011). Subjects of Persuasion: Survey Research as a Solicitous Science, Introduction. In C. Camic, N. Gross & M. Lamont (Eds.), *Social Knowledge in the Making* (pp. 285-306). Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Jasanoff, S. (2011). Practices of Objectivity in Regulatory Science. Introduction. In C. Camic, N. Gross & M. Lamont (Eds.), *Social Knowledge in the Making* (pp. 307-38). Chicago & London: The University of Chicago Press.
- King, G., Keohane, R. O. & Verba, S. (1994). *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton: Princeton University Press.
- Kitchin, R. (2014a). Big Data, New Epistemologies and Paradigm Shifts. *Big Data & Society*, 1(1), 1-12.
- Kitchin, R. (2014b). *The Data Revolution. Big Data, Open Data, Data Infrastructures & Their Consequences*. London: Sage.
- Knorr Cetina, K. (1999). *Epistemic Cultures. How the Sciences Make Knowledge*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kuhn, T. S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions. Second Edition, Enlarged*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Lampland, M. & Star, S. L. (Eds.) (2009). *Standards and their Stories. How Quantifying, Classifying and Formalizing Practices Shape Everyday Life*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Latour, B. (1987). *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, B. (1988). *The Pasteurization of France*. Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, B. (1991). *Nous n'avons jamais été modernes. Essai d'anthropologie symétrique*. Paris: La découverte.
- Latour, B. (1999). "Do You Believe in Reality?" News from the Trenches of the Science Wars. In B. Latour, *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies* (pp. 1-23). Cambridge & London: Harvard University Press.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory*. New York: Oxford University Press.
- Latour, B. (2012). *Enquête sur les modes d'existence. Une anthropologie des Modernes*. Paris: La découverte.
- Latour, B., Jenson, P., Venturini, T., Grauwin, S. & Boullier, D. (2012). "The Whole Is Always Smaller than its Parts" – A Digital Test of Gabriel Tarde's Monads. *The British Journal for Sociology*, 63(4), 590-615.
- Latour, B. & Woolgar, S. (1979). *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Law, J. (1992), *Notes on the Theory of the Actor Network: Ordering, Strategy and Heterogeneity*. Lancaster LA1 4YN, UK: Department of Sociology and the Centre of Science Studies. <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/soc054jl.html> (2001 en 1992).
- Law, J. (2004). *After Method. Mess in Social Science Research*. London & New York: Routledge.
- Law, J. (2009). Seeing Like a Survey. *Cultural Sociology*, 3(2), 239-56.
- Law, J. & Urry, J. (2003). *Enacting the Social*. Lancaster LA1 4YN, UK: Department of Sociology and the Centre of Science Studies. <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/soc099jlju.html> (2002).
- Lehtonen, T. K. & Liukko, J. (2011). The Forms and Limits of Insurance Solidarity. *Journal of Business Ethics*, 103(1), 33-44.
- Lehtonen, T. K. & Liukko, J. (2015). Producing Solidarity, Inequality and Exclusion through Insurance. *Res Publica*, 1-15.
- Leonelli, S. (2014). What Difference Does Quantity Make? On the Epistemology of Big Data in Biology. *Big Data & Society*, 1(1), 1-11.
- Lupton, D. (2014). *Self-tracking Modes: Reflexive Self-Monitoring and Data Practices*. Paper gepresenteerd op 'Imminent Citizenships: Personhood and Identity Politics in the Informatic Age', Canberra, 27 augustus 2014.
- MacKenzie, D. (2006). *An Engine, Not a Camera. How Financial Models Shape Markets*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- MacKenzie, D. & Hardie, I. (2009). Assembling an Economic Actor. In D. Mackenzie (Ed.). *Material Markets. How Economic Agents Are Constructed* (pp. 37-62). Oxford: Oxford University Press.
- Mayer-Schönberger, V. & Cukier, K. (2013). *Big Data. A Revolution that Will Transform How We Live, Work and Think*. Boston/New York: Houghton Mifflin Publishing Company.
- Merton, R. K. (1968a). The Sociology of Knowledge. In R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure* (pp. 510-42). New York: The Free Press.
- Merton, R. K. (1968b). Science and Democratic Social Structure. In R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure* (pp. 604-15). New York: The Free Press.

- Meuleman, B., Agirdag, O., Debruyne, P., Decreus, T., Desmedt, B., Fadil, N., Lievens, M., Pulignano V. & Zahidi, K. (2014). Het niet opnemen van PVDA+ in de Stemtest is onverdedigbaar. *De Morgen* 5 maart 2014.
- Mills, C. W. (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Mol, A. (1995). Lijken snijden. Over de plaats van de pathologische anatomie in het ziekenhuis. In M. Karskens en J. Keulartz (Eds.), *Foucault herdenken. Over werk en werking van Michel Foucault* (pp. 121-29). Nijmegen: Uitgeverij Damon.
- Mol, A. (2002). *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Durham en London: Duke University Press.
- Morozov, E. (2013). *To Save Everything, Click Here: The Folly of Technological Solutionism*. New York: Public Affairs.
- Osborne, T. & Rose, N. (1999). Do the Social Sciences Create Phenomena?: The Example of Public Opinion Research. *British Journal of Sociology*, 50(3), 367-96.
- Porter, T. M. (1986). *The Rise of Statistical Thinking. 1820-1900*. Princeton: Princeton University Press.
- Porter, T. M. (2003). Genres and Objects of Social Inquiry, from the Enlightenment to 1890. In T. M. Porter & D. Ross (Eds.), *The Cambridge History of Science. Volume 7: The Modern Social Sciences* (pp.13-39). Cambridge: Cambridge University Press.
- Silver, N. (2012). *The Signal and the Noise. Why so Many Predictions Fail – but Some Don't*. New York: Penguin Book Ltd.
- Stafford-Fraser, Q. (2001). The Life and Times of the First Webcam. When Convenience was the Mother of Convention. *Communication of the ACM*, 44(7), 25-26.
- Tirry, D., Wuyts, C., Loosveldt, G. & Meuleman, B. (2014). *10 jaar 'European Social Survey'. Enkele resultaten van de eerste zes rondes (2002-2012)*. Leuven: ESS.
- Van Hoyweghen, I. (2007). *Risks in the Making. Travels in Life Insurance and Genetics*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Verbeek, P. P. (2000). *De daadkracht der dingen. Over techniek, filosofie en vormgeving*. Amsterdam: Boom.
- Vlaams Parlement (2014). *De Kracht van je stem. Verkiezingen 2014*. Brussel: Vlaams Parlement. http://www.dekrachtvanjestem.be/sites/default/files/files/handleiding_bij_de_Stemtest_2014.pdf.
- Walgrave, S. & Rihoux, B. (2014). Waarom PvdA+ in de Stemtest afwezig blijft. *De Morgen* 6 maart 2014.
- Yeo, E. J. (2003). Social Surveys in the Eighteenth and Nineteenth Centuries. In T. M. Porter and D. Ross (Eds.), *The Cambridge History of Science. Volume 7: The Modern Social Sciences* (pp. 83-99). Cambridge: Cambridge University Press.

Abstract

In this article we suggest Actor-Network Theory (ANT) as an alternative perspective on the object of social sciences and its practices. It is often stated that sociologists and social scientists have a ‘societal responsibility’, and that social sciences could provoke the societal consciousness by showing society a mirror image. Showing a state of affairs could urge politicians and other stakeholders in policy-making to take action. In this respect, the sociologist can *only* observe ‘what is’; although the positing of a state of affairs can start up a societal debate, the sociologists does not have a possibility to intervene. What the sociological imagination is capable of, is (re)presenting uncomfortable truths: description precedes intervention. Developing the ANT-perspective, we argue that this power of imagination can, however, be broadened when sociology undergoes a self-investigation. Sociological research is capable of altering reality: performing research is performative. This claim makes that the responsibility of the social scientist goes beyond just ‘showing’ societal problems by putting society in front of a mirror. Sociological description is in itself an intervention. We support these claims by giving three examples: the European Social Survey (ESS) performs the European Citizen, the data-infrastructure of Big Data challenges practices in the insurance market, and a controversy on a Belgian Voting Aid Application (‘Doe de Stemtest 2014’) makes clear that criteria of inclusion are never neutral.

Keywords

Actor-Network Theory, performativity, production of social knowledge, scientific responsibility